

МІГРАЦІЯ ТА КОРОНАКРИЗА: НАСЛІДКИ, ПЕРСПЕКТИВИ, НАПРЯМИ РЕАГУВАННЯ

УДК 314.74

<https://doi.org/10.53679/2616-9460.1-2.2021.05>

Малиновська Олена Анатоліївна –
головний науковий співробітник
відділу соціальної стратегії
центру економічних і соціальних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень,
доктор наук з державного управління,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-5305-0253

➔ **Трудова** міграція за кордон має значний вплив на соціально-економічний та демографічний розвиток України. Тому усвідомлення наслідків пандемії для міграційних процесів, урахування міграції під час розроблення стратегії виходу з кризи має вкрай важливе значення. Статтю присвячено пошукам відповіді на ключові для адекватного реагування на міграційні виклики запитання: «Як криза впливає на становище мігрантів? На інтенсивність та спрямованість міграційних потоків? Як ці зміни впливатимуть на розвиток української економіки та суспільства?» Даних щодо динаміки сучасної міжнародної міграції замало. Тому огляд гіпотетичної міграційної ситуації, як і вироблення рекомендацій стосовно можливих політичних рішень, базуються не лише на їх аналізі, а й на узагальненні наслідків попередніх економічних криз для міграційних процесів, виокремленні та екстраполяції на сучасні реалії їх сутнісних характеристик.

В умовах кризи попит на додаткову робочу силу з-за кордону зменшується, проте це зумовлює не так повернення мігрантів на Батьківщину, як зменшення виїзду, а точніше, його відтермінування. Не всі країни та не всі галузі економіки переживають кризу однаково, тому відбувається перетікання мігрантів з одних сфер зайнятості до інших, з найбільш уражених кризою країн – до країн з вищим рівнем добробуту. Змінюється не стільки потужність міграційних потоків, скільки їх спрямованість та характеристики.

Повернення мігрантів в Україну не набуло масового характеру, є лише тимчасовим, більше того, якщо економічна ситуація в країні погіршиться, а в країнах призначення відновлення економіки відбуватиметься успішно, виїзд на роботу за кордон може інтенсифікуватися. Ураховуючи те, що трудова міграція з України триватиме й надалі, держава має значно посилити свої зусилля, спрямовані на захист прав та інтересів українських громадян за кордоном. Необхідно забезпечити доступ мігрантів до медичних послуг, соціальної допомоги, допомоги по безробіттю тощо, активізувати з цією метою переговорний процес із країнами перебування трудових мігрантів. Окремої уваги потребує підтримка репатріаційного потоку, який може сприяти послабленню дефіциту працівників, необхідних економіці, прислужитися швидшому виходу з кризи.

Ключові слова: міграція, коронакриза, трансформація міграційних процесів, міграційна політика.

Olena Malynovska

MIGRATION AND CORONACRISIS: CONSEQUENCES, PROSPECTS, DIRECTIONS OF RESPONSE

Labor migration abroad has a significant impact on the socio-economic and demographic development of Ukraine. Therefore, awareness of the consequences of the pandemic for migration processes, taking into account the migration component in developing a strategy for overcoming the crisis is extremely important. The article focuses on finding the key answers to adequately respond to migration challenges. The question is: 'How does the crisis affect the situation of migrants? How does the crisis affect the intensity and direction of migration flows? How will these changes affect the development of the Ukrainian economy and society?' There is not enough data on the dynamics of modern international migration. Therefore, the review of the hypothetical migration situation, as well as the development of recommendations for possible policy solutions, are based not only on their analysis, but also on generalizing the effects of previous economic crises on migration processes, identification and extrapolation to modern realities of their essential characteristics.

During the crisis, the demand for additional labor from abroad is declining, but this leads not so much to the return of migrants to their homeland, as to a decrease in emigration, but rather to its postponement. Not all countries and not all sectors of the economy are experiencing the crisis in the same way, so there is a flow of migrants from one area of employment to another, from the most affected by the crisis countries to more prosperous. It is not so much the power of migration flows that changes, but their direction and characteristics.

The return of migrants to Ukraine has not become widespread, it is only temporary, moreover, if the economic situation in the country will deteriorate, and in the countries of destination economic recovery will be successful, labor migration may intensify. Given the continuing labor migration from Ukraine, the state should significantly intensify its efforts to protect the rights and interests of Ukrainian citizens abroad. It is necessary to ensure access of migrants to medical services, social assistance, unemployment benefits, etc., to intensify the negotiation process with the countries of residence of migrant workers. Particular attention needs to be paid to supporting the repatriation flow, which can help reduce the shortage of workers needed by the economy, to serve a faster way out of the crisis.

Keywords: migration, coronacrisis, transformation of migration processes, migration policy.

Карантинні заходи, уведені більшістю країн світу у відповідь на пандемію COVID-19, суттєво обмежили можливості міжнародної мобільності. Для запобігання розповсюдженню вірусу понад 150 країн світу закривали свої кордони. Епідемія позбавила людей можливості подорожувати, виїхати на відпочинок, відвідувати родичів або друзів. Водночас вірус став на перешкоді потокам трудової міграції, що значно серйозніше, оскільки мільйони людей не змогли виїхати на заробітки чи то в межах власних держав, чи то за кордон. Унаслідок цього їхні сім'ї залишилися без сподіваного доходу, а працедавці – без необхідної робочої сили.

Ще більший вплив на міжнародні міграційні потоки спричиняє зумовлена пандемією, карантинном та обмеженнями міжнародних контактів економічна рецесія. За прогнозами Світового банку, вона буде найглибшою і найбільш затяжною після Другої світової війни, удвічі серйознішою, ніж за результатами світової фінансово-економічної кри-

зи 2008–2009 рр. [1]. З економічними проблемами стикнулися більше країн, ніж навіть під час Великої депресії 1930-х років, – практично весь світ. На відміну від попередніх економічних спадів, які сфера послуг переживала порівняно добре, нинішня криза передусім завдала удару різноманітним сервісам, що, зважаючи на спад у промисловості й торгівлі, спричинить найбільше з 1960-х років безробіття. У найближчій перспективі сподіване відновлення економіки не буде достатнім, щоб досягти докризового рівня.

Подальший перебіг пандемії COVID-19 лишається непередбачуваним, як і перспективи її наслідків для світової та національної економіки. Проте очевидно, що міжнародна міграція зазнає суттєвих змін і в результаті обмеження мобільності, і внаслідок економічних негараздів.

Уповні ці зміни відчуватимуться в Україні, де трудова міграція за кордон справляє значний вплив

на розвиток країни. Тому усвідомлення наслідків пандемії для міграційних процесів, урахування міграції під час розроблення стратегії виходу з кризи має вкрай важливе значення. Для адекватного реагування на міграційні виклики необхідно визначити: як криза впливає на становище мігрантів; на інтенсивність та спрямованість міграційних потоків (чи зменшується виїзд, чи зростає повернення на Батьківщину); як ці зміни впливатимуть на розвиток української економіки та суспільства. Пошукам відповідей на ці ключові для подальшого розвитку міграційної політики питання й присвячено цю статтю.

Міжнародна організація з міграції (МОМ), Міжнародна організація праці (МОП), Організація з економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), як і низка зарубіжних та вітчизняних аналітичних центрів, наприклад CEDOS, уже висловилися щодо впливу коронакризи на міграційні процеси. Проте даних щодо динаміки сучасної міжнародної міграції наразі замало. Тому огляд гіпотетичної міграційної ситуації, як і вироблення рекомендацій стосовно можливих політичних рішень, базуватиметься не лише на їх аналізі, а й на узагальненні наслідків попередніх економічних криз, виокремленні та екстраполяції на сучасні реалії їх сутнісних характеристик. Аналогії, зрозуміло, не є і не можуть бути абсолютними, а нинішня коронакриза взагалі унікальна, оскільки пов'язана не так із циклічністю світової економіки, як із пандемією COVID-19. Тим не менш, виявлені на основі попереднього історичного досвіду закономірності впливу кризи на міграцію можуть прислужитись у прогнозуванні подальшого розвитку міграційної ситуації та визначенні напрямів реагування на неї.

Класична економічна теорія вбачає пряму залежність інтенсивності міграційних процесів від циклічності економіки. За умов економічного піднесення збільшується потреба в робочій силі, обсяги прибуття іммігрантів зростають, а в часи спаду, коли ринок праці звужується, навпаки, скорочуються. Згідно з неомарксистськими теоріями міграції іммігранти формують т. зв. субпролетаріат – працівників, які перебувають на найнижчих щаблях ринку праці, а в умовах рецесії в першу чергу наражаються на зменшення заробітної плати, погіршення умов та звільнення. Витіснення таких працівників з ринку праці країни перебування сприяє його стабілізації.

Аналіз статистичних даних за період 1960–2000-х років, що міститься в дослідженні ОЕСР, демонст-

рує кореляцію між значеннями міграційного сальдо розвинутих країн та економічними циклами. Ці ж дані доводять, що, починаючи з 1980-х років, зазначена залежність слабшає, проявляється в різних країнах з різною інтенсивністю, а подекуди взагалі не спостерігається. Таким чином, вплив економічної кризи на міграцію не такий прямий та безпосередній, як це вважалося раніше.

Водночас очевидно, що мігранти належать до тієї категорії населення, для якої наслідки кризи є особливо болісними. Це зумовлено, по-перше, правовим статусом прибулих. Адже більшість із них мають лише тимчасові дозволи на проживання, які залежать від дозволів на працевлаштування і ліквідовуються в разі розірвання трудового контракту. По-друге, освітній рівень мігрантів зазвичай нижчий, ніж у місцевих працівників, або, як це часто трапляється з українськими трудовими мігрантами, вони виконують найпростіші види робіт, хоча й мають хорошу освіту. В умовах рецесії працедавці в першу чергу позбуваються низькокваліфікованих працівників, продуктивність праці яких найнижча і яких у разі потреби легко замінити. По-третє, іноземні працівники часто залучені до роботи у сферах з високою часткою тимчасових, сезонних робочих місць, таких як будівництво, туризм, готелі/ресторани, індустрія розваг. По-четверте, ризики, на які наражаються мігранти в періоди економічного спаду, посилюються у зв'язку з тим, що в країнах перебування спостерігається підвищена концентрація іноземних працівників у певних галузях, які часто найбільше страждають в умовах кризи (наприклад, у Німеччині до третини мігрантів зайняті в добувній та енергетичній промисловості, у Греції 30 % – у будівництві). По-п'яте, мігранти у середньому молодші за національну робочу силу, а, як свідчить досвід, саме молоді люди особливо вразливі під час кризи, адже вони вийшли на ринок праці нещодавно і тому першими втрачають роботу при скороченні чи припиненні виробництва. І, нарешті, подеколи мігранти стикаються з дискримінацією на ринку праці, яка під час загострення конкуренції за робочі місця може посилюватися, що іще більше погіршує їхнє становище в умовах кризи.

За оцінками МОП, унаслідок карантинних заходів негативні наслідки сучасної кризи для сфери зайнятості є вдесятеро сильнішими, ніж світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. [2]. У процесі відновлення економіки зайнятість не відновлюється настільки ж швидко, як інші макроекономічні індикатори. Перспектива безробіття цілком реальна для багатьох місцевих

працівників, надто є вірогідною для мігрантів. Так, згідно із соціологічними даними, уже станом на кінець березня 2020 р. через пандемію COVID-19 постраждали 60 % українських заробітчани у Польщі, у т. ч. 30 % українців втратили роботу або змушені були працювати неповний робочий час, 27 % мали інші проблеми із зайнятістю. Унаслідок втрати заробітку 3 % респондентів позбулися житла [3].

Зазначимо, що порівняно з місцевим населенням мігранти набагато гнучкіші в пошуках нового місця роботи замість втраченого, згодні посідати нижче оплачувані робочі місця, виконувати тимчасову роботу, роботу не за спеціальністю, зголошуються на переїзд. З одного боку, це підвищує їхні шанси під час кризи. Проте з другого – відсутність заощаджень, підтримки родини, на яку можуть розраховувати місцеві працівники в разі безробіття, і, навпаки, зобов'язання перед сім'єю, якій потрібно пересилати гроші на Батьківщину, часто змушують мігрантів погоджуватися на нестабільну роботу, не виправдано низьку оплату праці, працювати «по-чорному».

Вплив кризи на становище мігрантів залежить від багатьох обставин. Адже не в усіх країнах вона однаково глибока. Так само не всі галузі економіки вражені кризою однаковою мірою. Якщо від коронакризи найбільше постраждали туризм, транспорт, сфера розваг та послуг, то в охороні здоров'я, логістиці, виробництві продуктів харчування потреба в робочій силі, навпаки, зростає. Відзначається вплив кризи на мігрантів також залежно від їхніх соціально-демографічних характеристик. Так, висококваліфіковані працівники стикаються з меншим ризиком звільнення, а в разі втрати роботи мають ширші можливості для її пошуку. Адже у багатьох випадках вони є носіями дефіцитних професій, що й було підставою для їх допуску в країну перебування, мають надійний правовий статус. Крім того, значна частка іноземних фахівців зайнята в охороні здоров'я та у сфері соціальних послуг (наприклад, у Данії, Норвегії, Швеції, Великій Британії – це понад 15 % іммігрантів, у США іммігрантами є 29 % лікарів та 38 % персоналу, які забезпечують догляд за хворими вдома), тобто секторі, де циклічні коливання економіки відчуваються найменше, більше того, за умов пандемії COVID-19 потреба в таких працівниках зростає. В іншу ситуацію потрапляють низькокваліфіковані мігранти, яких простіше звільнити, оскільки вони здебільшого мають лише тимчасові дозволи на перебування, а також легше замінити в разі відновлення економічної активності.

Криза позначається на економічному розвитку, ринку праці, на добробуті населення не лише в країні перебування мігрантів, а й у країні походження. Якщо рецесія однаковою мірою охоплює обидві складові частини міграційної системи, міграційні інтенції не змінюються. Незважаючи на кризу, наміри виїхати на заробітки за кордон зберігаються, проте їх реалізація відтермінується. Оскільки різниця в оплаті та в умовах праці, що є основним спонукальним чинником працевлаштування за кордоном, лишається незмінною, зворотний міграційний потік, як правило, зростає неістотно.

Якщо в країні походження економічний спад не такий глибокий, як у країні перебування, криза може спонукати не лише залишити вдома потенціальних мігрантів, а й повернути на Батьківщину частку тих, хто вже перебував за кордоном. Наприклад, до Польщі, яка після вступу до ЄС успішно розвивалася, в умовах світової фінансово-економічної кризи повернулися в 2009 р. 142,3 тис. громадян, а в 2012 р. – 136 тис. Кількісні оцінки повернення варіювалися від 3 до 9 % дорослого населення країни [4].

Проте найчастіше в країні походження, де й до кризи економічні можливості були набагато скромнішими, негативні наслідки рецесії є серйознішими та мають відчутніші для добробуту громадян наслідки. У результаті еміграційні настрої посилюються. Вони тим більше зростатимуть, якщо країни призначення успішніше виходитимуть із кризи, що означатиме відновлення потреби в додатковій робочій силі, тоді як у країні походження рецесія затягнеться. Саме внаслідок диспропорцій посткризової динаміки міграція українців за кордон у роки відновлення європейської економіки після кризи 2008–2009 рр. інтенсифікувалася. Якщо напередодні цієї кризи, коли Україна успішно розвивалася, еміграційний потік зменшився, а кількість заробітчани, які поверталися додому, збільшилася, то криза, інфляція, безробіття спонукали частку повернення до повторного виїзду [5].

На основі аналізу міграції до США в період світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. дослідники довели, що зворотна міграція передусім корелює з економічною, соціальною та політичною ситуацією в країні походження. Вона залежить також від можливостей циркулярних поїздок, режиму віз і кордонів, що дозволяє мігрантам, які повернулися додому, з часом знову виїхати за кордон. Лише в третю чергу чинником зворотної міграції є кризові явища в економіці країни перебування [6].

Проте міжнародна міграція є функцією не лише економічної ситуації, а й політичних чинників. В умовах кризи країни призначення можуть запровадити різноманітні обмеження для іммігрантів, змінити на більш жорсткі процедури допуску іноземців на свою територію. Це зазвичай має підтримку значної частки населення, яке часто вважає, що іноземці «забирають робочі місця» чи претендують на використання соціальної допомоги, необхідної місцевим мешканцям. Насправді ж мігранти виконують переважно роботи, непривабливі для місцевих мешканців навіть у часи економічного спаду, а на соціальну допомогу часто не мають права.

Низка країн призначення в умовах кризи запроваджувала програми підтримки репатріації мігрантів. Так, у 2008–2009 рр. в Іспанії безробітним мігрантам було запропоновано виплату всієї суми допомоги по безробіттю, на яку вони мали право, у разі їх повернення на Батьківщину та зобов'язання не приїздити до Іспанії впродовж трьох років. Уряд розраховував, що такою пропозицією можуть скористатися 80 тис. осіб, проте охочих виявилось менше 4 тис. [7, с. 43].

Треба підкреслити, однак, що заходи з обмеження імміграції спостерігалися не скрізь. Наприклад, під час кризи 2008–2009 рр. канадська провінція Альберта проводила активну пропагандистську кампанію, адресовану власникам американських віз для висококваліфікованих працівників, яким пропонувалися переїзд до Канади, підтримка у працевлаштуванні та прискорений порядок набуття дозволу на постійне проживання. Швеція, на відміну від більшості європейських країн, наприкінці 2008 р. значно спростила своє законодавство щодо залучення іноземних працівників. Було скасовано порядок, за яким запит працедавця на працевлаштування іноземця мав отримати схвалення профспілок та служби зайнятості, розроблено список дефіцитних професій, носії яких, перебуваючи на території країни як візитери, могли отримати дозвіл на працевлаштування (раніше було необхідно повернутися додому і клопотатися про нього звідти). Мігрантам було гарантовано доступ до всіх соціальних виплат, дозволено прибувати до країни разом із сім'єю, а членам сім'ї – виходити на ринок праці, якщо строк дозволу на працевлаштування голови родини становив щонайменше шість місяців [7, с. 39].

У період коронакризи подібних прикладів суттєво побільшало. Адже з поглибленням глобальної взаємопов'язаності й взаємозалежності обійтися без праці мігрантів виявилось вкрай складно.

Незважаючи на серйозні обмеження мобільності, низка країн (Греція, Італія, Ізраїль, Норвегія, Чехія, США) запровадили винятки для необхідних економіці іноземних працівників, передусім для сезонних сільськогосподарських робітників, можливість працевлаштуватися отримали певні категорії іноземців, які раніше такого права не мали, наприклад, шукачі притулку в Бельгії. В Австралії, Бельгії, Ірландії, Канаді було знято обмеження для працевлаштування іноземних студентів. У Греції було дозволено сільськогосподарським виробникам наймати іммігрантів, які перебували на території країни нелегально.

Застосовувалися заходи з мобілізації іноземних працівників у галузі охорони здоров'я. Наприклад, у деяких провінціях Канади та штатах США запроваджено тимчасові ліцензії для лікарів, які отримали свої дипломи за кордоном, проте не мали їх підтвердження в країні перебування. В інших країнах (Бельгія, Німеччина, Люксембург, Іспанія, Ірландія) введено прискорену процедуру визнання отриманих за кордоном кваліфікацій медичних працівників. У Великій Британії було прийнято рішення про автоматичне продовження на рік віз лікарям, медсестрам та парамедикам [8].

Багато країн призначення запровадили різноманітні заходи, спрямовані на захист мігрантів та надання їм допомоги. Передовсім ідеться про врегулювання правового становища іноземців, у яких строк дії документів на перебування закінчувався, проте внаслідок карантину вони не могли ані повернутися додому, ані врегулювати свій статус у зарубіжній державі. Їм дозволили легально залишатися в країні перебування, доки обмеження не будуть зняті, плюс 30 днів для того, щоб вони могли врегулювати своє становище. У Португалії було оголошено тимчасову міграційну амністію, що поширювалася також і на шукачів притулку, які звернулися за статусом біженця до оголошення в країні 18 березня 2020 р. надзвичайного стану у зв'язку з пандемією COVID-19 [9]. В Італії, країні, яка серйозно постраждала від коронавірусу, оголошено масову легалізацію мігрантів, зайнятих у сільському господарстві та у сфері домашніх послуг. Їм надано право легально перебувати в країні упродовж шести місяців для пошуку роботи та укладання трудової угоди. У разі підписання контракту посвідка на перебування буде продовжена на строк його дії [10]. У Польщі, яка є наразі основною країною призначення для трудових мігрантів з України, в урядовій програмі виходу з кризи передбачено можливість для іноземців, які працювали за трудовими угодами на підприємствах,

змушених припинити свою діяльність через коронавірус, отримувати 80 % зарплати, а тим, хто уклав з роботодавцем угоди підряду (таких серед українців більшість), – 80 % мінімальної зарплати. До створення для українських мігрантів привабливих для залишення в Польщі умов долучилися банки та компанії, які надають послуги міжнародних грошових переказів, мобільного зв'язку та поштових відправлень. Наприклад, після оголошення карантину один із найбільших польських операторів мобільного зв'язку продовжив дію номерів українським клієнтам, деякі банки пропонували безоплатні перекази в Україну, запроваджувалися знижки на поштові відправлення [11].

Країни походження так само можуть впливати засобами міграційної політики на спрямованість та інтенсивність міграційних потоків. Криза надає їм шанс зберегти й повернути на Батьківщину найцінніший національний ресурс – людей. Є приклади доволі успішного його використання. Так, коли в період світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. почав наростати реверсний міграційний потік до Польщі, уряд країни виходив з того, що держава зобов'язана забезпечити громадян засобами, необхідними для здійснення раціонального вибору: залишатися за кордоном чи повернутися додому, а також спростити процес повернення, сприяючи реінтеграції. Було розроблено державну програму, що складалася з кількох блоків. Перший – запроваджував систему послуг для поверненців, створення спеціального урядового вебсайту, видання та поширення довідника «Поверненець», послуги служби зайнятості в режимі онлайн, спрямування мігрантів на професійне навчання, консультування з питань інвестицій та бізнес-можливостей. Другий блок стосувався ліквідації перешкод для повернення. Йшлося, зокрема, про законодавство, яке б унеможливило подвійне оподаткування. Передбачалися також гранти на трансфери передових технологій, визнання кваліфікацій, набутих за кордоном, спрощені процедури поновлення чи набуття польського громадянства. Третя група заходів стосувалася питань освіти з метою полегшення повернення дітей. Законодавчо дітям зворотних мігрантів було гарантовано 3–5 додаткових уроків польської мови на тиждень або інших предметів упродовж 12 місяців після повернення. Наступний блок було присвячено підвищенню спроможності адміністрації у вирішенні питань повернення, навчанню чиновників. П'ятий блок передбачав інформаційні заходи [12].

На динаміку міграційних процесів у період кризи впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинни-

ки. Так, криза навряд чи змусить утриматися від виїзду або повернутися на Батьківщину осіб, які із самого початку планували виїхати для постійного проживання в зарубіжній державі. Шлюбний партнер-іноземець, діти, народжені в країні перебування, або які навчаються там, – суттєві аргументи проти повернення на Батьківщину, незважаючи на кризу. Навряд чи криза припинить міграцію, зумовлену возз'єднанням сім'ї. Це справедливо також і стосовно вимушеної міграції, пошуку притулку за кордоном.

Зв'язок між кризою та нелегальною міграцією амбівалентний. З одного боку, в умовах кризи зменшується попит на зарубіжних працівників, а країни призначення посилюють прикордонний та внутрішній міграційний контроль. У зв'язку з пандемією коронавірусного захворювання (COVID-19) кордони, як відомо, взагалі були закриті. Проте, з другого боку, зростання прірви між можливостями заробітку вдома та в країні призначення стимулює міграцію в цілому. Ураховуючи обмеження, що вводяться на тлі кризи, частка мігрантів, які не здатні знайти легальні можливості працевлаштування за кордоном, можуть вдаватися до спроб незаконного перетину кордону. Водночас в умовах закриття кордонів мігранти, які перебувають у зарубіжній країні в неурегульованому становищі, свідомі того, що в разі повернення на Батьківщину знову виїхати їм буде складно, тому утримуються від повернення. Тобто економічна рецесія може зумовити зменшення в'їзду нелегальних мігрантів, проте меншою мірою спонукати їх до виїзду. Доволі красномовними в цьому контексті є дані опитування українців у Польщі (березень 2020 р.), згідно з якими 22 % респондентів заявили, що залишаться в Польщі нелегально, якщо термін їх перебування в країні закінчиться [3].

Щодо навчальної міграції, то її обсяги корелюються з економічною ситуацією в країні походження та рівнем добробуту її населення, а також обмінним курсом національної валюти. У разі падіння життєвого рівня, швидкої інфляції сім'ям стає дедалі важче фінансувати навчання дітей за кордоном. Аналіз даних щодо навчальної міграції в період попередніх економічних циклів, зокрема азійської кредитної кризи 1997 р., засвідчив, що відбулося значне скорочення чисельності студентів у Великій Британії, які прибувають із Південно-Східної Азії, доволі помітне – у Австралії [13].

Таким чином, хоча економічна криза гальмує міграційні потоки, що тим більше справедливо для коронакризи, яка супроводжується жорсткими

карантинними обмеженнями пересування між державами, вплив такої кризи на міграцію не є однозначним, тому що залежить від багатьох чинників, у т. ч. неекономічних. Він різниться залежно від соціально-економічної ситуації в країнах походження та призначення, їх міграційної політики, сфер прикладання праці, соціально-демографічних характеристик та правового статусу мігрантів.

В умовах кризи попит на додаткову робочу силу з-за кордону зменшується, однак це призводить не так до повернення мігрантів на Батьківщину, як до зменшення виїзду, а точніше, до його відтермінування. Не всі країни та не всі галузі економіки переживають кризу однаково, тому відбувається перетікання мігрантів з одних сфер зайнятості до інших, з найбільш уражених кризою країн – до країн з вищим рівнем добробуту. Тобто змінюється не так потужність міграційних потоків, як їх спрямованість та характеристики.

Саме в цій парадигмі розвиваються сучасні міграційні процеси в Україні. За оцінками, до України повернулися приблизно 10 % мігрантів. Ще 10 % заробітчан, які систематично практикували виїзди на сезонні роботи за кордон, не змогли цього зробити [14].

Скорочення обсягів трудової міграції посилило напруження на ринку праці, сприяло швидкому зростанню безробіття (підраховано, що за відсутності працевлаштування за кордоном чисельність безробітних більш ніж удвічі перевищила б їх фактичну кількість [15]), позначилося на фінансовій ситуації багатьох сімей (заробітки на виїзді, за даними досліджень, становили майже половину бюджету домогосподарств, у яких є довгострокові трудові мігранти, і 60 % бюджету тих, члени яких працювали за кордоном нетривалі строки).

Незважаючи на певний зворотний потік, значна частка мігрантів мають намір перечекати несприятливі часи за кордоном. Це передусім кваліфіковані працівники, ті, хто має надійний правовий статус. Наприклад, відповідно до соціологічних даних 83 % українських мігрантів у Польщі мали намір залишитися в цій країні [16].

Попри карантинні обмеження трудова міграція з України швидко відновилася. За даними польських прикордонників, із 15 березня до 15 травня 2020 р. з Польщі до України повернулися понад 235 тис. українців, проте в травні в Польщу виїхали 110 тис., а в червні – 150 тис. громадян України [17]. Опитування мігрантів-поверненців, про-

ведене в липні 2020 р., засвідчило, що 70 % із них планували знову виїхати на роботу за кордон [18]. З пропозиціями щодо організації перевезення українських трудових мігрантів до місць праці в зарубіжних державах за відсутності регулярних рейсів до уряду України зверталися офіційні представники багатьох країн.

Отже, повернення мігрантів в Україну не набуло масового характеру, є лише тимчасовим, понад те, якщо економічна ситуація в країні погіршиться, а в країнах призначення відновлення економіки відбуватиметься успішно, виїзд на роботу за кордон може інтенсифікуватися. Зміни в характеристиці міграційних потоків можуть полягати в подальшій переорієнтації міграційного потоку, що раніше спрямовувався до Росії, на європейські країни, де очікуються менш руйнівні наслідки коронакризи. Також ці зміни можуть стосуватися вищої концентрації українських трудових мігрантів у сільському господарстві, харчовій промисловості, логістиці, охороні здоров'я – сферах, де в умовах пандемії COVID-19 потреба в працівниках зростає; збільшення серед мігрантів частки молоді та кваліфікованих працівників, тобто більш адаптивних до кризових умов груп.

Зважаючи на продовження трудової міграції з України в умовах пандемії та економічної кризи, держава має значно посилити свої зусилля із захисту прав та інтересів українських громадян за кордоном, забезпечення їх доступу до медичних послуг, соціальної допомоги, допомоги по безробіттю тощо. У зв'язку з цим удосконалення потребує міграційна політика держави. Зокрема варто переглянути та внести необхідні зміни до Стратегії державної міграційної політики України, а також посилити її інституційне забезпечення – створити постійний Координаційний центр у справах мігрантів, до складу якого залучити представників різних міністерств та відомств, розробити й увести в дію єдиний інформаційний портал для українських мігрантів, на якому передбачити можливість надсилання мігрантами запитів та отримання відповідей компетентних органів.

Потрібно посилити дипломатичний захист громадян у країнах перебування, розширити чисельність працівників дипломатичних та консульських установ України в країнах, де перебуває найбільше українських мігрантів, увести до складу таких установ фахівців, на яких покласти обов'язки щодо моніторингу проблем трудових мігрантів, надання їм допомоги, вивчення ситуації на ринку праці, співпраці з відповідними державними

органами та громадськими організаціями країни перебування тощо.

Необхідно активізувати переговорний процес із країнами перебування трудових мігрантів з України щодо укладення двосторонніх угод про працевлаштування та соціальне забезпечення. Обмеження міжнародної мобільності за збереження високого попиту на працівників з України надає доволі рідкісну можливість домовлятися із споживачами української робочої сили на міжнародному ринку праці про вигідні для держави та її громадян умови працевлаштування за кордоном, якою необхідно скористатися.

Окремої уваги держави потребує підтримка репатріаційного потоку, який може сприяти послабленню дефіциту працівників, необхідних економіці, прислужитися швидшому виходу з кризи. Доцільно розробити загальнодержавну та регіональні (для областей, охоплених найбільш масо-

вою міграцією) програми сприяння поверненню мігрантів та їх реінтеграції на Батьківщині. У центрах Державної служби зайнятості цих регіонів необхідно організувати підрозділи або визначити посадових осіб, які би проводили спеціальні консультації та опікувалися наданням допомоги поверненням з питань працевлаштування. Аналогічні спеціалізовані «віконця» мають функціонувати також і у відділеннях Пенсійного фонду. Держава має також заохотити провідні фінансові установи країни до розроблення пакета фінансових послуг, адресованих мігрантам та їхнім родинам, які би містили заходи щодо стимулювання приватних валютних переказів, певні фінансові гарантії в разі переказів заощаджень мігрантів, накопичених за кордоном. Перспективним є також розроблення порядку звільнення від митних зборів особистого майна, а також товарів виробничого призначення, які ввозяться в країну мігрантами-поверненнями для відкриття та розширення власного бізнесу на Батьківщині.

Список використаних джерел

1. Global Economic Prospects / World Bank. (2020, June). URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748> (дата звернення: 15.07.2020).
2. ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Fifth edition / ILO. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf (дата звернення: 15.07.2020).
3. Третина українців у Польщі втратили або обмежили роботу через коронавірус. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/31/7245870/> (дата звернення: 15.07.2020).
4. Welcome Home? Challenges and Chances of Return Migration. URL: <http://www.gmfus.org/publications/welcome-home-challenges-and-chances-return-migration> (дата звернення: 15.07.2020).
5. Levchenko K., et al. «Ukrainian Greece» reasons, problems, prospects (according to the labour migrants' interview results). Kyiv, 2010.
6. Paradetriou D., Terrazas A. Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications. URL: <https://www.migrationpolicy.org/research/immigrants-and-current-economic-crisis-research-evidence-policy-challenges-and-implications> (дата звернення: 15.07.2020).
7. International migration outlook, 2009 / OECD. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2009_migr_outlook-2009-en#page6 (дата звернення: 15.07.2020).
8. Managing international migration under COVID-19 / OECD. URL: <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/managing-international-migration-under-covid-19-6e914d57/> (дата звернення: 15.07.2020).
9. Рішення уряду Португалії щодо легалізації іноземців в умовах надзвичайного стану. URL: <https://porto.mfa.gov.ua/news/rishennya-uryadu-portugaliyi-shchodo-legalizuyue-inozemciv-v-umovah-nadzvichajного-stanu> (дата звернення: 15.07.2020).
10. Трудові мігранти в Італії: кому і як можна легалізуватися? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/trudovi-migranty-v-italiyi/30635142.html> (дата звернення: 15.07.2020).
11. Банахевич Ю. У Польщі думають, як повернути трудових мігрантів з України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3010104-u-polsi-dumaut-ak-povernuti-trudovih-migrantiv-z-ukraini.html> (дата звернення: 15.07.2020).
12. Lesińska M. The Dilemmas of Policy towards Return Migration. The Case of Poland after the EU Accession. URL: <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-2-no-1-june-2013/articles/dilemmas-policy-towards-return-migration-case-poland-after-eu> (дата звернення: 15.07.2020).
13. Paradetriou D., et al. Migration and Economic Downturn. URL: [migrationpolicy.org/transatlantic/EU_Recession_backgrounder.pdf](https://www.migrationpolicy.org/transatlantic/EU_Recession_backgrounder.pdf) (дата звернення: 15.07.2020).

14. Інфляційний звіт, квітень 2020 / НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020-Q2.pdf?v=4 (дата звернення: 15.07.2020).
15. External Labour Migration in Ukraine as a Factor in Socio-Demographic and Economic Development. URL: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf> (дата звернення: 15.07.2020).
16. Українці mieszkający w Polsce dotkliwie odczuwają skutki epidemii koronawirusa. URL: <https://www.wirtualnemedi.pl/artykul/ukraincy-mieszkajacy-w-polsce-dotkliwie-odczuwaja-skutki-epidemii-koronawirusa> (дата звернення: 15.07.2020).
17. Від Польщі до Аляски: як львів'яни їдуть на заробітки навіть під час пандемії. URL: https://espresso.tv/article/2020/07/24/vid_polschi_do_alyasky_yak_lvivyany_yidut_na_zarobitky_navit_pid_chas_pandemiyi (дата звернення: 15.07.2020).
18. Українські заробітчани готові повертатись на роботу в Польщу. Дослідження. URL: <http://vsetutpl.com/ukrayinski-zarobitchany-gotovi-povertatys-na-robotu-v-polschu-doslidzhennya> (дата звернення: 15.07.2020).

References

1. World Bank. *Global Economic Prospects*. (2020, June). Worldbank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33748> [in English].
2. *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work*. Fifth edition. (n.d.). ILO. Retrieved July 15, 2020, from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf [in English].
3. *One third of Ukrainians in Poland have lost or restricted their jobs due to the coronavirus*. (2020, March 31). Ukrainian Truth. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/31/7245870/> [in Ukrainian].
4. *Welcome Home? Challenges and Chances of Return Migration*. (n.d.). GMFUS. <http://www.gmfus.org/publications/welcome-home-challenges-and-chances-return-migration> [in English].
5. Levchenko, K., et al. (2010). «Ukrainian Greece» reasons, problems, prospects (according to the labour migrants' interview results). Kyiv [in English].
6. Parademetriou, D., & Terrazas, A. (n.d.). *Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications*. MPI. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.migrationpolicy.org/research/immigrants-and-current-economic-crisis-research-evidence-policy-challenges-and-implications> [in English].
7. *OECD. International migration outlook, 2009*. (2009). OECD. https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2009_migr_outlook-2009-en#page6 [in English].
8. *OECD. Managing international migration under COVID-19*. (n.d.). OECD. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/managing-international-migration-under-covid-19-6e914d57/> [in English].
9. *Decision of the Government of Portugal on the legalization of foreigners in a state of emergency*. (n.d.). Consulate of Ukraine in Porto: official site. Retrieved July 15, 2020, from <https://porto.mfa.gov.ua/news/rishennya-uryadu-portugaliyi-shhodo-legalizuyeh-inozemciv-v-umovah-nadzvichajnego-stanu> [in Ukrainian].
10. *Migrant workers in Italy: who and how can be legalized?* (n.d.). Radio Svoboda. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.radiosvoboda.org/a/trudovi-migranty-v-italiyi/30635142.html> [in Ukrainian].
11. Banakhevych, Yu. (2020). *Poland is thinking about how to return labor migrants from Ukraine*. Ukrinform. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3010104-u-polsi-dumaut-ak-povernuti-trudovih-migrantiv-z-ukraini.html> [in Ukrainian].
12. Lesińska, M. (n.d.). *The Dilemmas of Policy towards Return Migration. The Case of Poland after the EU Accession*. CEEMR. <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-2-no-1-june-2013/articles/dilemmas-policy-towards-return-migration-case-poland-after-eu> [in English].
13. Parademetriou, D., et al. (n.d.). *Migration and Economic Downturn*. Migrationpolicy. https://migrationpolicy.org/transatlantic/EU_Recession_backgrounder.pdf [in English].
14. NBU. *NBU Inflation report*. (2020, April). NBU. Retrieved July 15, 2020, from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2020-Q2.pdf?v=4 [in Ukrainian].
15. *External Labour Migration in Ukraine as a Factor in Socio-Demographic and Economic Development*. (n.d.). CARIM-East. <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf> [in English].
16. *Ukrainians living in Poland feel the effects of the coronavirus epidemic acutely*. (n.d.). Wirtualnemedi. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.wirtualnemedi.pl/artykul/ukraincy-mieszkajacy-w-polsce-dotkliwie-odczuwaja-skutki-epidemii-koronawirusa> [in Polish].
17. *From Poland to Alaska: how Lviv residents go to work even during a pandemic*. (2020, July 24). Espresso.TV. Retrieved July 15, 2020, from https://espresso.tv/article/2020/07/24/vid_polschi_do_alyasky_yak_lvivyany_yidut_na_zarobitky_navit_pid_chas_pandemiyi [in Ukrainian].
18. *Ukrainian workers are ready to return to work in Poland. Research*. (n.d.). VSETUTPL.com. Retrieved July 15, 2020, from <http://vsetutpl.com/ukrayinski-zarobitchany-gotovi-povertatys-na-robotu-v-polschu-doslidzhennya> [in Ukrainian].